

**Losonczy és Aldana. Katonai koncepciók ütközése a XVI.századi
Magyarországon**

Jelige: Temesvár

Dolgozat lezárva: 2015.01.05.

Bevezetés

Az 1552-es évet a történeti emlékezet az oszmánok felett aratott egri győzelem miatt általában pozitívan, a törökellenes küzdelmek sikeres éveként értékeli. Pedig a mérleg inkább nevezhető negatívnak: a törökkel szembeni vereségek és területvesztések egyik nagy éve volt, amelyhez fogható veszteség csak Buda 1541. évi és Várad 1660. évi elestekor érte Magyarországot. A török támadást végül Eger védői és a tél tartóztatták fel, de előtte elesett Veszprém, Temesvár, Lippa, Szolnok, valamint számos kisebb kelet- és észak-magyarországi vár.

Pedig az év elején a helyzet egészen másnak tűnt, és kifejezetten biztató volt. Az 1551. év kifejezetten jó évnek számított. A törökök – az 1552. évinél kisebb – támadását Temesvárnál sikerült visszaverni, az elesett Lippát pedig Castaldo és Fráter György seregei visszafoglalták. A sikeren felbuzdulva Fráter György és Ferdinánd király is ellentámadást tervezett a következő év tavaszára, amely Szeged, Becse és Becskerek várainak visszafoglalását és ez által a töröknek a Duna és Tisza közé szorítását tűzte ki célul. Szolnoknál pedig befejeződtek az erődítési munkálatok, így úgy tűnt, a következő évi magyar támadás hosszú idő óta először komolyan visszavetheti a törököt.

A tervek közül azonban csak Szeged ostroma valósult meg, és az is kudarccal végződött, majd az ezt követő, az előző évinél lényegesen erősebb török hadjárat végül a Maros és a Tisza menti erősségeket is elfoglalta. Abban, hogy a terv nem valósult meg, és az azt követő vereségekben nem csak Fráter György halála és az azt követő erdélyi destabilizáció volt a fontos tényező, hanem számos katonai, gazdasági és emberi tényező is közrejátszott.

Dolgozatom ezek közül egyre koncentrált, fő vonala nem a hadi események részletes tárgyalása, hanem két ember konfliktusának vizsgálata. Bernardo Villela de Aldana spanyol tábornok és Losonczy István temesvári várkapitány ismert, de idáig nem elemzett konfliktusa ugyanis az események egyik kulcsa, és ráadásul számos dologra rávilágít. Megmutathatja a különbségeket, amelyek két teljesen különböző gondolkodású embert elválasztanak egymástól. A konfliktus elemzésével lehetőség nyílik arra is, hogy megfigyeljük: milyen mentalitásbeli, tapasztalatbeli különbségek jellemezték a kor magyar és külföldi katonáját, és rávilágíthatunk arra, hogy a későbbi konfliktusok hátterében milyen tényezők állhattak.

A királyi sereg Magyarországra érkezik

Az előzmények felvázolását az 1540-es évek végén kezdhetjük el, amikor újabb külföldi zsoldos csapatok érkeztek Magyarországra és később Erdélybe. Mivel vizsgálatunk Losonczy István és Bernardo de Aldana viszonyára koncentrál, meg kell vizsgálnunk, hogy a két ember személyében kik is érkeztek a császári sereg kötelékén belül Magyarországra és Erdélybe, illetve nekik milyen háttérük volt. E nélkül későbbi cselekedeteik megmagyarázása nehéz, ha nem lehetetlen, lenne. A történelmi helyzetnek, vagyis az 1551-55 közötti országegyesítési kísérletnek a részletes tárgyalását viszont mellőzöm, és csak a legszükségesebb, az eseményeket befolyásoló momentumokat fogom ismertetni,

Először is fontos, hogy nem először érkeztek külföldi katonák Magyarországra a korszakban. Már a Jagelló-uralkodók is hoztak magukkal – igaz, kisebb létszámban – cseh és lengyel zsoldosokat, valamint ne felejtsük el korábban Hunyadi Mátyás seregében szolgálókat sem. Ferdinánd magyar királyságával a helyzet annyival változott, hogy a német elem túlsúlyba került, valamint nagyobb létszámban jelentek meg a spanyol és olasz katonák. Ferdinánd királyságával ugyanis testvére, V. Károly globális politikájának kontextusába került Magyarország. V. Károly Magyarországra, mint a franciákkal szövetséges törökök elleni hadszíntérre tekintett, és testvére magyarországi politikáját is ennek megfelelően támogatta. Ez a támogatás az 1526-os évet követően még alacsony szinten maradt; sőt az éppen kimerülőben lévő Károly óvatosságra intette testvérét, és defenzívát javasolt neki.¹ Az európai helyzetnek megfelelően azonban módosult a helyzet, és a császár elsősorban 1529-30 után kezdett komolyabb anyagi és katonai segítséget nyújtani testvérének. Ebbe a folyamatba illeszkedett annak a történetünkben főszerepet játszó, 1548-ban felállított csapattestnek az érkezése is, amely a schmalkaldeni háború lezárását követően került Ferdinánd szolgálatába.

A császári hadseregnek² ebben az időszakban több, korábban más területeken harcoló alakulata érkezett Magyarországra. V. Károly nem volt szűkmarkú, ha az alakulatokat nézzük. A legtöbb csapat megfordult a korábbi németországi háborúkban, elsősorban az ekkor lezárult schmalkaldeni háborúban. A tisztek sem voltak kimondottan tapasztalatlanok. Ehhez még azt is hozzá kell tenni, hogy harcászati értéküket tekintve V. Károly a kor színvonalán álló alakulatokat küldött Ferdinánd támogatására.³

¹ Korpás 2008:77-78 és 89.

² Természetesen Ferdinánd ekkor még nem volt német-római császár. Ellenben a katonák nagy részét V. Károly császár bocsátotta szolgálatára, illetve ők a Német-római Birodalom területéről érkeztek. A dolgozatban a „császári” jelző minden esetben ezeket a katonákat jelöli, míg a „királyi” vagy „végvári” jelző a magyarországi és erdélyi katonaságot.

³ Erről bővebben: Korpás 2008: 205-209.

Azt is meg kell említeni, hogy a csapatok nem egyszerre érkeztek Magyarországra. Egyes egységeik már 1548-ban itt állomásoztak, sőt részt vettek ütközetekben is. Niklas Salm vezetésével ekkor Ferdinánd csapatai a Felvidéken küzdöttek a Szapolyai-párt maradékával. A felvidéki harcokban mutatkozott be először Magyarországon a mintegy ezerkétszáz fős spanyol kontingens, amit a Tinódi által tisztsége miatt „Nagy Kampónak”⁴ nevezett Bernardo Villela de Aldana tábornester (Mastero de Campo) irányított. Az ő személyénél egy kicsit hosszabban el kell időznünk, mivel a későbbi eseményekben fontos szerepe lesz.

Bernardo de Aldana a korabeli magyar történelem egyik legellentmondásosabb alakja, és bár nem olyan sötét a megítélése, mint Giovanni Battista Castaldónak, kétségtelenül megközelíti azt.⁵ A tisztt az 1552. év során számos olyan döntést hozott, amelyekkel kortársait és az utókort is magára haragította. Aldanáról egyébként Magyarországra való érkezéséig nem sokat tudunk. Itteni tevékenységéről azonban emlékiratai és levelei jól eligazítanak minket. Ezen kívül Szakály Ferenc és Korpás Zoltán is részletesen foglalkozott magyarországi tevékenységével, illetve röviden utóéletével.⁶ Ugyanakkor van néhány pont, amely meglátásom szerint eddig nem kapott részletesebb magyarázatot, pedig megmagyaráz néhány dolgot a tisztt döntéseiről, és új szempontokat emel be a Losonczy Istvánnal való viszonyának vizsgálatához.

Életének első időszakáról keveset tudunk, még születési ideje sem ismert. Családi életéről sem tudunk sokat, az egyetlen dolog, amit tudunk, az szüleinek neve, valamint az, hogy 1559-ben feleségül vette Beatriz de Tovart, a Nápolyi Alkirályság főintendánsának lányát, de gyermekük Aldana 1560-as haláláig nem született. Korábbi életének jelenlegi feltáratlansága ellenére is lehetőségünk van azonban arra, hogy képet kapjunk gondolkodásáról, illetve arról, mi befolyásolta elképzeléseit. Érdekes kitekintnünk egy nagyjából átlagos spanyol katona életútjára, életpályájára, valamint a spanyol hadsereg viszonyaira is.

Aldanát a schmalkaldeni háború, egész pontosan a mühlbergi ütközet (1547) után nevezték ki a lovas arkebuzosok⁷ kapitányából tábornesterré és a nápolyi terció parancsnokává, ezzel együtt pedig komoly birtokadományban is részesült. Ezzel a spanyol hadsereg egyik legütőképesebb alakulatának parancsnoka lett, hiszen a terciók ebben az

⁴ Tinódi Lantos Sebestyén felsorolt művei a bibliográfiában.

⁵ Ennek alapja: Czímer 1893, majd később Kató 1908, Bánlaky 1928.

⁶ Szakály 1986, Korpás 1999, Korpás 2005. Fontos jelezni, hogy az Aldana-emlékirat szerzőjének személye bizonytalan, de a mű a legtöbb könyvtári katalógusban Aldana szerzőségével található, így én is ezt fogom használni. A „Szakály 1986” minden esetben az emlékirathoz írt bevezető tanulmányt jelöli.

⁷ Caballero arcebuso – hol az egyes terciókhoz, hol a főparancsnokhoz tartozó, lőfegyverrel felszerelt könnyűlovas alakulat, melynek feladata elsősorban a felderítés és a menetbiztosítás. Hanlon 2008: 71.

időszakban legyőzhetetlenként voltak számon tartva Európa hadszínterein.⁸ Ráadásul a nápolyi terció az „öreg” tercióknak az egyike, vagyis az egyik legrégebbi, és ezáltal nagy presztízsű alakulat volt.⁹ Aldana tehát egy olyan alakulat élére került, amelyet jellemzően a csata legveszélyesebb pontjain vetettek be, és a küzdelem eldöntését szánták neki. Egy olyan alakulatot vezetett, ahol a fegyelem és a fegyelmezés fontos volt. Azt viszont nem tudjuk, hogy valaha is átvette-e ténylegesen a nápolyi terciót, mert hamarosan új feladatot kapott: ő lett a parancsnoka annak az 1200 – később 1400, tehát egy fél terciónyi csapat – spanyol katonának, akiket V. Károly Magyarországra küldött testvérének, Ferdinándnak a megsegítésére. De maradjunk egy rövid ideig még tábornesteri rangjánál, mert ebből számos dolog megérthető. Az egyik például Aldana közismert jártassága a tüzérségi eszközök irányítása, ostromok tervezése és várerődítés terén.¹⁰ Ezt a kompetenciáját az eddigi szakirodalom elismerte, de nem tárgyalta különösebben, pedig fontos támpont Aldana megértéséhez.

A spanyol forrásokban és a szakirodalomban¹¹ a tábornester feladatai között számos dolgot találunk, ami azonban a legfontosabb, az az, hogy feladata volt a tábor védelmének és elhelyezkedésének megtervezése, a terció tüzérségi támogatásának megszervezése, valamint ostrom esetén a sáncok és az ostromtüzérség működésének megtervezése.¹² Vagyis Aldanának beosztásából adódóan rendelkeznie kellett azokkal a készségekkel, amelyekkel Magyarországon kiemelkedett. Azt nem tudjuk, hogy e képessége csak azért volt kiemelkedő, mert Magyarországon – leszámítva néhány profi, de szintén külföldi ostrommérnököt – senki sem értett a tüzérséghez és az erődítésekhez komolyabban, vagy esetleg a spanyol tábornesterek között is kiemelkedő tudás volt Aldana birtokában. Ez utóbbit valószínűsíti az, hogy mivel a spanyol nemesség, különösen az arisztokrácia körében a matematikai ismeretek hiányoztak, és általában a tüzérség is egy lenézett fegyvernem volt, ezért gyanítható, hogy még a spanyolok között is kevesek rendelkeztek ezzel a képességgel. A hadvezetésnek keresnie kellett a hozzáértő személyeket, akik a feladatot – akár a tábornesterét, akár egy tüzértisztét – a lehető legjobban betölthetik.¹³ Éppen emiatt a korban alacsony származású, de képzett és tapasztalt, karriervágyó tisztek alkották a tisztikart, közülük kerültek ki a

⁸ Korpás 2008: 208-209.

⁹ Korpás 2008: uo.

¹⁰ Thallóczy 1885, Szakály 1986: 18.

¹¹ Leon 2009 ismerteti: Juan Duque de Estrada y Guzmán: *Discursos Tocantes a los Cargos y Officios Maesse de Campo, Capitan General y Sargento Mayor* című korai XVII. századi kéziratát.

Szakirodalomban még lásd: Quatrefages 1972, Parker 2004, Hanlon 2008, López 2012.

¹² Leon 2009:20.

¹³ Leon 2009:73-77. Nem Aldana lenne az egyetlen, aki kiváló tüzérségi-erődépítési képességei miatt lett tábornester. Leon 2009:76. 100-as lábjegyzet, Inigo de Borja élete.

tábormesterek is. Ezt a réteget csak a XVII. században szorította ki a csapatait a nehéz gazdasági helyzetben saját birtokairól ellátó arisztokrácia.¹⁴ Ennek alapján feltételezhető, hogy Aldana korábban már készült arra, hogy egy ilyen magas tisztséget betöltsön, és ezért megpróbált mindent azért, hogy erre a legalkalmasabbnak tartsák. Ehhez hozzá kell venni, hogy Aldana becsvágya, magas pozícióra való törekvése mind későbbi emlékirataiból, mind leveleiből érződik. Egyik alkalommal azért írt a királynak, mert ellentétben más tábormesterekkel még nem volt az Alcantara-rend vagy más lovagrend tagja.¹⁵ Ez a korban a főnemességbe vezető úton egy fontos lépcsőnek számított.¹⁶ Azaz elképzelhető, hogy alkalmasságának, sokoldalúságának bizonyítékeként, felettesei elismerésének kivívásáért már korábban szert tett azokra az ismeretekre, amelyek a tábormesteri poszthoz szükségesek. Elképzelhetőnek tartom, hogy Aldana egyfajta „szokásos” spanyol tiszti karriert akart befutni, és ezért megpróbált mindent megtenni, amit csak lehet. A későbbiekben még egyszer visszatérek tiszti karrierjére, mert az a temesvári vagy a lippai kapitányság megszerzésének vágyát is némiképp megmagyarázza.

A tábormester feladata volt még az egységen belüli fegyelmezés, a tábori rendszabályok kialakítása és a gyakorlatozás megszervezése is, valamint továbbra is ő volt a terció első kompániájának – mintegy 200 főnek – a parancsnoka is. Fontos elmondani, hogy emellett számos segítő is állt a rendelkezésére, beosztott tisztek sokasága, akik segítettek ebben. Voltak tábori rendőrként funkcionáló személyek is, akik a tábor kísérő népét, kereskedőket, mestereket és prostituáltakat is szemmel tartották.¹⁷ Ez a tiszti csapat megfelelő fegyelmet tudott tartani, köszönhetően a munkamegosztásnak, azaz Aldana – és a tábormesterek általában – a fegyelem megtartásában támaszkodhatott egy apparátusra.

Aldana felkészültsége és képességei feltehetően megfelelőek voltak ahhoz, hogy egy homogén, egységes kiképzésben részesült csapatot, valamint tüzérséget irányítson – ahogy arra Korpás Zoltán is rámutatott.¹⁸ Éppen ezért az 1548-49. évi hadműveletek alatt gyakran második emberré lépett elő Niklas Salm mellett, elsősorban ostromokkor. Ezek során Felső-Magyarországon foglalták el Basó/Bazsó Mátyás és Balassa Menyhért várait. Különösen Léva, Murány és Csábrág váránál volt szükség hosszabb ostromra.¹⁹ A sereget egyszerre alkották külföldi zsoldosok és Ferdinánd-párti magyar főnemesek csapatai. Az együttműködés már ekkor sem volt problémamentes. Többször tört ki rendbontás magyar és külföldi csapatok

¹⁴ Parker 2004: 101-102.

¹⁵ Fons 1999.: 40.

¹⁶ Korpás 1999: 11.

¹⁷ Leon 2009: 21-22.

¹⁸ Korpás 1999.: 10.

¹⁹ Erről bővebben: Korpás 1999.

között, elsősorban a magyarok és a spanyolok között. Az okok sajátságosak voltak: a spanyol katonákat kizárták a fosztogatásból, tilos volt nem csak a harctér környékén, de még győztes ostrom után az elfoglalt várakban is javakat szerezniük. Bár a spanyolok szerint az ok Salm gróf magyarok felé való részrehajlása volt,²⁰ az okot én másban látom: a császári sereg nem akarta elidegeníteni magától a lakosságot, másrészt az ingatag hűségű magyar nemességnek is kegyében járt, amikor előnyt akart biztosítani nekik az osztozkodásnál. Ez nem okozott volna talán nagy gondot, de a zsoldosok fizetése csökkent, majd az árak nőttek, így a katonák hamar előbb pénz- majd áruhiányba kerültek.²¹ Emiatt a spanyol zsoldosok ingerültté váltak, és halálesetig fajuló összetűzés tört ki a táborban 1549 júniusában. Ezt követően néhány nappal még egy lázadás is kitört a spanyol egységeknél. A pénzügyi helyzetet szintén nem javította, hogy Aldana egy újonnan toborzott²² kompánia zsoldját a többi katonától „kérte,” azzal, hogy majd visszaadja. Ez a visszafizetés is késett, és bár a lázongásokat a tisztek – köztük a gyakran erélytelennek tartott Aldana – elfojtották, a spanyol csapatoktól a legénység egy igen jelentős része elszökött, és majd csak 1550 elején sikerül újra teljes létszámmra kiegészíteni az egységeket.

További konfliktusforrás lehetett a két csoport eltérő nemesség-felfogása, önképe. Aldana naplója szerint a magyar nemesek csodálkoztak, hogy a spanyolok erődítési munkában vesznek részt, mint a jobbágyok.²³ A spanyol nemeseknek gyalogságnál, gyalogosként szolgálni nem jelentett megalázkodást vagy rangon aluliságot, sőt a terciók a nemesek számára vonzó alakulatok voltak,²⁴ míg Magyarországon a gyalogosok becsülete jóval kisebb volt, és a gyalogságot jellemzően a polgárok vagy a parasztok fegyvernemének tartották. Ez nem magyar sajátosság volt, a legtöbb országban hasonló volt a gondolkodás. Azonban a spanyolok, spanyol katonák és tisztek, valamint a magyar katonák közötti összeütközéseket tüzelhette, hogy a nemest lóháton elképzelő magyar tisztek a spanyol gyalogosokat parasztnak nézték, és a gyalogos alakulatoknál szolgáló spanyol nemeseknek nem adták meg azt a tiszteletet, amelyet azok megköveteltek volna maguknak. Ez feltehetően közre játszott 1548. évi lázadásukban is.

²⁰ Korpás 1999: 6-7.

²¹ Korpás 1999: 9. Ez egyébként visszatérő eset. Castaldo is panaszkodik amiatt, hogy a drágán áruló kereskedők miatt a katonák hamar elvesztik pénzüket. HHsTA UA AA Fasc60: Ferdinánd levele Castaldónak 1551. november 20-án. (MNL W-657) A továbbiakban a levélári források jegyzeteinél a magyar mikrofilmes lelőhelyet fogom használni, mivel azokhoz volt hozzáférésem. A mikrofilmtetekercseknek megfelelő osztrák jelzetek a bibliográfiában lesznek feltüntetve.

²² Aldana elküldte egyik kapitányát Itáliába, hogy ott toborozzon egy hetedik kompániát az eddigiekhez.

²³ Aldana 1986: 152.

²⁴ Parker 2004: 100-102.

A szolnoki vár építése a jelen dolgozat szempontjából marginális esemény, ezért erről nem kívánok részletesen beszámolni. Ebből az időből nem tudunk magyar és külföldi katonák közötti nézeteltérésekről, és a főbb szereplőkről sem kapunk olyan információkat, amelyek a későbbi események megértését segítenék.

Losonczy és Aldana első éve Erdélyben.

Hogy meg tudjuk érteni az 1552. év eseményeit, feltétlenül át kell futólag tekintenünk az 1551. év eseményeit.

1551 eseményei Fráter György halálát leszámítva alig jelennek meg a szakirodalomban, és általában a történeti emlékezetben. Ennek oka, hogy míg a szélesebb társadalom az 1552. évet pozitívnak gondolja a sikeres egri védekezés kapcsán, 1551 háttérbe szorul. Pedig ez az év nem volt kimondottan rossz. Említsük meg a legfontosabb hadi eseményeket: az oszmánok elfoglalják Becsét, Becskereket és Lippát, majd ostrom alá veszik Temesvárt. Ez utóbbi vár alól azonban a tél miatt elvonulnak, míg Lippát november folyamán visszafoglalja az erdélyi és császári sereg. Ez utóbbi esemény már önmagában is kimagasló: a században még nem volt példa arra, hogy magyar hadsereg rendes ostrommal visszavegyen egy a törökök által elfoglalt várat. Lippa visszavétele, annak körülményei számos ponton mégis károsak voltak a jövőre nézve voltak.

Az 1551. évet nevezhetjük a tervek évének is. Terv volt arra, hogy Erdély felett végleg átveszi Ferdinánd az uralmat, és volt terv arra is, hogy új végvárrendszert építenek ki, amely bázisa lehet egy ellentámadásnak, illetve gátja az újabb oszmán terjeszkedésnek. Az előbbi, mint tudjuk, felemásan valósult meg és hosszú távon kudarccal végződött, míg az utóbbi, jórészt az előzőből következően, sosem lett több tervnél. Az országegyesítési kísérlet kudarcra részben azon is múlt, hogy 1552-ben mind a török elleni védelem, mind az erdélyi királyi hatalom kis híján összeomlott. Az előbbinek jelentős momentuma a Temes-vidék, valamint Szolnok eleste.

Az Erdélybe érkező, Giovanni Battista Castaldo vezette csapatokkal szembeni gyakori szófordulat, hogy követségnek túl nagy, hadseregnek túl kicsi volt.²⁵ A sereg – melyet fele részben magyar, fele részben külföldi katonák alkottak – összlétszáma valóban alig érte el a hétezer főt, és nehézfegyverzete is kevés volt. A helyzet mégsem nevezhető eleve reménytelennek; ekkor a törökkel egy ingatag, 1547-ben kötött és 1552-ig tartó öt éves béke van, tehát a csapatok elindulásakor nem kellett számítani komoly török támadásra, amit ki kellene védeni. Amennyiben ezt a sereget a veszélyeztetett határ menti várak garnizonjának

²⁵ Erdély 1986: 431.

használták volna fel, szintén jelentékeny erő lett volna; hiszen 1552-ben a két komoly ellenállást kifejtő vár, Temesvár és Eger védelme mintegy kétezer fő volt.²⁶ Bár a királyi sereg harcértékének tárgyalása jelen tanulmánynak nem része, némiképp magyarázza az alacsony létszámot az is, hogy ekkor a tartományon belül már látszólag béke van: Izabellát lemondatták és hamarosan elvonul, az erdélyi rendek mind Fráter György mögött vannak, aki pedig hűségesnek tűnik. Ezen kívül Fráter György elsősorban a Maros-völgyét akarta biztosítani, hogy mind Izabella hívei, nevezetesen Patócsy György, mind pedig a törökök elől elzárja az Erdélybe vezető utat.²⁷

Nagyobb probléma volt azonban a vállalkozás *ad hoc* jellege. A királyi csapatok bevonulását nem szervezték meg, nem készítették elő megfelelően. Megfelelő élelmiszerkészleteket, takarmányt nem vittek magukkal, abban reménykedve, hogy ez majd Erdélyben rendelkezésükre áll, illetve mert a lehető leghamarabb be akartak vonulni a tartományba, hogy azt biztosítsák. Kérdéses volt, hogy az elmúlt években többször is erő feletti hadsereget – 30-35 ezer katona – felállító, belső harcoktól gyötört országországban²⁸ megvannak-e a szükséges erőforrások, nincs-e kimerülve, vagy tűrő- és teljesítőképességének határán? Mint később nyilvánvalóvá vált, Erdély megfelelő és folyamatos utánpótlás híján már képtelen volt eltartani a bevonuló sereget.²⁹ Ez pedig hosszú távon aláásta a magyar és a külföldi katonák viszonyát. Ez utóbbit tovább rontották Fráter György átláthatatlan machinációi, amelyek mögött a tiszti kar – ide érve több magyar főurat is! – árulást gyanított.

Ezen a ponton kell szólni Losonczy Istvánról. Az ő élete meglehetősen kevésbé van feldolgozva a magyar történetírásban; átfogó monográfia nem készült róla, és – leszámítva Temesvár ostromát – általában marginális figuraként kezelték. Éppen ezért a dolgozatnak az is a célja, hogy róla temesvári tevékenysége alapján, valamint a levéltári anyagok felhasználásával egy kicsit részletesebb képet vázoljunk fel. Családját tekintve Losonczy a régi arisztokráciát képviselte, és több temesi ispánt is találunk családjából már az Anjou korban is.³⁰ Hasonlóan számos korabeli főnemeshez, ő is állt korábban mind Szapolyai, mind Ferdinánd oldalán. 1547-től már Nógrád megye főispánja, majd részt vett a felvidéki harcokban 1548-49-ben. Szintén jelen volt az Erdélybe irányított királyi seregben, majd ott találjuk ezt követően a harcokban is: Temesvár parancsnoka volt az 1551. évi ostrom alkalmával, és Lippa visszavívásában is részt vett. Ekkor egyébként ő is azok közé tartozott,

²⁶ Ide vonatkozóan: Szántó 1985: 115.

²⁷ Erdély 1986: 430.

²⁸ Erdély 1986: 420-30.

²⁹ Ennek eredménye volt, hogy több alakulat ellátatlansága miatt a lakosságra támadt, Kolozsvárt például ostrom alá vették az ellátatlan német zsoldosok. MNL W-662: Castaldo jelentései 1552. július-augusztusból.

³⁰ Engel 1996: 203.

akik az elvonuló Ulema béget megtámadták Fráter György parancsa ellenére.³¹ Birtokai jórészt Nógrád és Heves vármegyékben találhatók, de jelentős birtokállománya van Zaránd vármegyében is.

A török hadsereget 1551. évi támadása alkalmával Szokolu Mohamed ruméliai beglerbég vezette. A török hadsereg a magyarok számára meglehetősen kedvező időben és körülmények között vonult fel. Egyrészt már június volt, mikor gyülekezni kezdett, tehát lerövidült bevetetőségi ideje, a „Kászim nap” meglehetősen közel volt. Másrészt a perzsiai hadszíntér a legjobb csapatokat elvonta, így a sereg jelentős részét csak a balkáni vilajetek csapataiból tudták csak feltölteni. A török mozgolódás természetesen az Erdélyben állomásozó seregek figyelmét sem kerülte el. Az Erdélyben állomásozó katonaság ekkor a Temes-vidékére vonult, Fráter György pedig nemesi felkelést hívott össze. Ez utóbbi azonban lassan gyülekezett, és november végéig nem is volt különösebben ütőképes erőnek mondható. A mi szempontunkból azért érdekes ez az időszak, mert ekkor kerül egymás mellé két olyan ember, akinek egymás iránti rossz viszonya közismertnek mondható a korral foglalkozó történészek között: Losonczy István és Bernardo de Aldana.

Elöljáróban meg kell jegyeznünk annyit, hogy nem Losonczy volt az egyetlen, akivel Aldanának konfliktusa vagy konfliktusai voltak. Lényegében minden feljebbvalójával rossz viszonya volt, például Salm gróffal, de Giovanni Battista Castaldóval is rossz viszonya volt. Kettejük ellenségeskedése még a schmalkaldeni háborúig nyúlt vissza. Aldana a beosztottjaival is gyakran összetűzésbe került, zászlótartójával viszonya rendkívül rossz volt.³² Losonczy és Aldana viszonya azonban, mivel rendelkezésünkre áll elegendő ismeretanyag, vizsgálat alá vehető. A történelmi művek, amelyek a korszakról születtek, rendre azt emelik ki, hogy a törtető és kiállhatatlan, ugyanakkor gyáva Aldana hogyan próbálta tönkretenni, rágalmazni Losonczyt,³³ akinek személye mind a mai napig az erkölcsi nagyság magaslataira van helyezve. A konfliktus okait egészen a XX. század végéig személyes ellentétnek állította be a történetírás, amely Aldana jelleméből, hatalomvágyából és irigységéből fakadt. Később Szakály Ferenc és Korpás Zoltán valamivel árnyalta ezt, de a történetek még mindig nincsenek kellőképpen feltárva. Nem vizsgálták eddig például a két ember jellemének közös pontjait, valamint gondolkodásmódjuk különbségeit. A konfliktus meglátásom szerint, nem csak kizárólag Aldana személyiségéből fakadt – más emberek hasonló készségekkel, tulajdonságokkal ugyanebbe a helyzetbe kerültek volna. Ez a

³¹ MNL–W658: Ferdinánd levele Castaldónak 1551. december 9-én.

³² Tőle számos, Aldanára terhelő információnk is van. Később, Aldana leváltása után ő lesz a spanyol egységek parancsnoka.

³³ Például: Czímer 1893, Kató 1908, Szántó 1985.

konfliktus szerintem ugyanis elsősorban nem két ember konfliktusa. Igyekszem majd rávilágítani arra, hogy ezen a konfliktuson keresztül érthetjük meg igazán a XVI-XVII század két nagyobb katonacsoportja, a külföldi zsoldos és a magyar végváriak közötti különbségeket.

Kettejük kapcsolata 1551-ben kezdődött. Ekkor Aldana és Losonczy is Temesvár környékére lett irányítva a közeledő oszmán sereg miatt. Losonczy feladatkörei Temesvár várkapitányának való kinevezésétől ismertek, Aldana azonban hamarabb felbukkan történetünkben. 1551. augusztus elején-szeptember elején végiglátogatta a térség várait, így Temesvárt, Becsét és Becskereket is, amelyek közül ez utóbbiak már az oszmánok meghódította területbe „ékelődtek be,” hiszen tőlük északra és délre is török erősségek voltak a Tisza mellett (Szeged, Titel).³⁴ Aldana ekkor merész tervvel állt elő: Becsét és Becskereket a lehető legjobban meg kell erősíteni, mint ahogy Temesvárnál is jelentős átépítések szükségesek, a kettő közötti területet pedig mezei csapatokkal kell fedezni.³⁵ A terv meglehetősen irreális volt, elsősorban azért, mert a két vár, Becse és Becskerek kis méretű volt, és őrsege is csak csekély. Rendbehozataluk és átépítésük olyan mértékben, mint ahogyan Aldana javasolta, legalább egy évet vett volna igénybe. Különösen úgy, hogy a térséget, mai szóval élve, munkaerőhiány sújtotta, hiszen a levelekből kiderül: még Temesvár megerősítésére sem tudnak elegendő embert toborozni. Elképzelését ugyan megmutatta Báthory Andrásnak és Losonczy Istvánnak, de ők hamar elhárították a tervet.³⁶ Hogy ez mennyire sértette Aldanát, azt nem tudni, mindenesetre kettejük konfliktusának kezdetét én nem ide helyezném.

Az 1551-es őszi hadjárat során az oszmán sereg szinte valamennyi várat elfoglalta a Maros mentén, majd bevette Csanádot. És bár Lippa mellett jelentékeny erdélyi sereg állomásozott, az feloszlott, ami miatt Lippa is elesett, majd Temesvárt ostromolta sikertelenül az oszmán sereg. Mivel Fráter György nem mert erélyesebben fellépni a támadókkal szemben – félve a velük való szakítástól –, így Temesvárt tíz napig lövette Szokolu. Az elfoglalt Lippa visszavétele is súlyos következményekkel jár, nevezetesen az erőd szinte védhetetlenné válik az elszenvedett károktól. Így elmondható, hogy Fráter György kétkulacsossága nem csak a barát életébe került, de a térség két fontos erősségét is komoly veszélybe sodorta.

Temesvár első ostroma idején Aldana és Losonczy még jól együtt tudtak működni, a várvédelem sikeres volt, és utána is több portyán is együtt vettek részt. Ebből feltételezhető,

³⁴ A korszakról forrásban: Istvánffy 2003/II: 149-185, Verancsics 1981:93-103, Forgách 1982: 5-83. A szakirodalomban ismerteket összefoglalja: Szántó 1971, illetve Szántó 1972.

³⁵ Korpás 1999: 18.

³⁶ Korpás 1999: 14. és Fons 1999:119-120.

hogy a kettejük viszonya nem ősszel romlott meg véglegesen. A vár ostromának menetéről kevés a megbízható, első kézből származó beszámoló. Ilyenekkel csak Aldana révén rendelkezünk, azonban mind emlékirata, mind a királynak írt levelei meglehetősen torzítanak. Az elbeszélései szerint Losonczy végig neki engedelmeskedett, és bár ő neki az alárendeltje volt, ezt a viszonyt teljesen megfordítva úgy tünteti fel magát, mint aki a védelem legfőbb irányítója, szervezője volt. Ezt az irodalom egyébként úgy értelmezi, hogy ekkor kezdte meg Losonczy „fűrását” azzal a szándékkal, hogy a végén majd ő legyen helyette Temesvár kapitánya. Sajnos Losonczytól erről az időszakról nem maradt fenn olyan visszaemlékezés, amely ezen a téren megerősíthetne minket. Mindenesetre az események alapján elmondható, hogy egészen 1551 decemberéig Losonczy nem neheztelt Aldanára. Ekkor írta első olyan levelét, melyben Aldana esetleges temesvári kapitánysága felől érdeklődik.³⁷ Aldana az első levelet, melyben Losonczyt sajtáságosan, ugyan dicséretbe oltotta, de burkoltan úgy írja le, mint aki alkalmatlan a temesvári vár parancsnokának, novemberben, az ostrom után írta. Ezt követően több hasonló levelet is ír. Ezekből a levelekből ugyanakkor kitűnik, hogy Aldana mindig Losonczy mellett tartózkodik, kettejük viszonya feltehetően jó, kezdődő ellentétük a közös munkát nem akadályozza. A viszony 1552 januárjában romlott meg, majd pont 1552 tavaszán és nyarán került a mélypontra, nem sokkal a nagy török támadás előtt.

A „szegedi veszedelem”

A szakirodalomban és forrásokban is „szegedi veszedelemként” emlegetett esemény a jelen elemzés szempontjából elsősorban azért fontos, hogy jobban megfigyeljük Aldana készségeit, képességeit akkor, amikor magyar katonák kerültek parancsnoksága alá. Ez az egyik legjobban dokumentált eseménye,³⁸ és a történetek nagy része számunkra most mellékes. Csak a magyar katonaság egy igen jelentős részének jellegére és állapotára, valamint magának az ütközetnek azon tényezőire szeretnék összpontosítani, ahol tetten érhetők Aldana azon jellemvonásai, amelyek megmagyaráznak több későbbi eseményt is.

Tóth Mihály, Szeged korábbi főbírája és hajdúvezér előbb Castaldónak, majd Aldanának mutatta be azt a tervet, amely Szegednek a töröktől való visszavételét célozta. A terv szerint a város kapuit a polgárok megnyitnák, mire a császári csapatok és a hajdúk a lehető leghalkabban rajtaütnének a város és a vár őrségén. A Tiszán való átkeléshez a

³⁷ MNL W-658. Losonczy Castaldónak, 1551. december 20-án.

³⁸ Bővebben: Kropf 1908, Czímer 1891, Szántó 1985: 77-95, Szakály 1995: 175-189.

halászkok ladikjait használnák – mintegy hatszáz darabot. A tervet Castaldo és Aldana, valamint Ferdinánd király is támogatta. A vállalkozásnak Tóth és Aldana lett a parancsnoka.

A tervben azonban sok volt a hibalehetőség. Az egyik, hogy a Maroson zajló jég miatt nem tudtak nehéztüzérséget küldeni, ami a vár rajtaütéssel való elfoglalását tette szükségessé, máskülönben ostromra nem lehetett gondolni. A másik, hogy a sereg legnagyobb részét Tóth ötezer hajdúja alkotta, őket csak két századnyi spanyol zsoldos és még néhány száz további császári katona támogatta, így a fegyelem szintje alacsony volt. Tehát a siker kulcsa az volt, hogy a fegyelmezetlen hajdúk hajnali rajtaütése során a város és a vár is elesen.

Ezen a ponton hajdúkról is kell szólnunk röviden. A magyar történeti emlékezetben a hajdúk elsősorban Bocskai katonáit jelentik. Eredetüket tekintve több nézet is jelen van a szakirodalomban. Az egyik szerint szilaj marhagulyák pásztorai voltak, amolyan a társadalom határán élő, vad emberek, akik marháik és önmaguk védelmére fegyverezték fel magukat. Ugyanakkor a legtöbb, a XVI. századi hadi eseményeket tárgyaló műben már megjelentek kifejezett katona elemként is, például a Dózsa György vezette parasztfelkelésnél.³⁹ Más elméletek szerint korántsem csak a marginális elemekből jött létre ez a csoport, hanem a mezővárosok egykori polgáraiból és elszegényedett nemesekből is. Ez utóbbi mellett szól, hogy a hajdúk meg tudták vásárolni tűzfegyvereiket, valamint a nem elhanyagolható mennyiségű lovas hajdú a saját 2-3 harci lovát is. A hajdúkatona és szabadhuszár kifejezés a korban lovas hajdút jelentett, míg a hajdú szó önmagában gyalogost.⁴⁰ A XVI. században megkezdődik tagozódásuk is. Az egyik, kisebb részt a császári vagy főúri szolgálatban állók alkották, akik rendszeres zsoldot kaptak szolgálatukért.⁴¹ A másik csoport a „szabad” hajdúk, akik nem voltak állandó jelleggel senkinek sem a szolgálatába, hanem alkalmi vállalkozásokra verődtek csapatba.⁴² Harcmódorát és fegyverzetét tekintve egy jórészt – bár nem kizárólag – tűzfegyverekkel és szúró/vágó eszközökkel, fokossal felszerelt gyalogság volt, amely azonban rendszeres kiképzés híján nem ismerte azt a fegyelmet, amit a német knechtek vagy a spanyol terciók. Sajátságos, gyakran minden alakzatot nélkülöző felállásuk és harci taktikájuk a legtöbb ember számára gyűlevész fegyveres parasztoknak mutatta őket,⁴³ és kétséges volt sikeres bevethetőségük bonyolultabb, nagyobb fegyelmet igénylő feladatokra. Ebben az időszakban – a XVI. század közepén – a szabad hajdúk inkább rablónak, mint

³⁹ Dankó 1969:5, Nagy 1983: 14.

⁴⁰ Nagy 1983: 64-65.

⁴¹ Ezeket lehet két külön csoportnak is kezelni, Marton 2012: 24.

⁴² Nagy 1983: 29.

⁴³ Aldana is így nyilatkozott róluk emlékirataiban. Aldana 1986:200-201.

hivatásos katonának számítottak, akik karizmatikus, önjelölt vezérek alatt, mint amilyen az egykori szegedi főbíró és a történet egyik főszereplője, Tóth Mihály is volt, különböző haditetteket vittek végbe megélhetésükért. Bárki felfogadhatta őket, de sokszor önállóan is kezdeményeztek valamilyen vállalkozást. Európában leginkább a zaporizsjai kozákokat lehetne hozzájuk hasonlítani.⁴⁴

Szeged ostroma jól indult. Tóth csapatai a halászhajók csónakjaival átkeltek a Tiszán, majd a megnyitott kapukon betörték a városba, miközben annak török őrségét a lakosokkal közreműködve legyőzték. Azonban túl nagy zajt csaptak, amire a felébredő török őrség a várba menekült, és ott bezárkózott. A harci zajt erősítette, és a meglepetést is kizárta, hogy a hajdúk szinte rögtön fosztogatni kezdtek. Néhány nappal később megérkeztek az Aldana vezette reguláris egységek. Miután felmérte, hogy a török a várba bezárkózott, és hogy azt tüzérség nélkül lehetetlen megvívni, Aldana ágyúért és csapatokért üzent Castaldónak,⁴⁵ ám nem érkezett tőle segítség. Ez alatt a hajdúk a várost fosztogatták, elsősorban annak török, zsidó és protestáns lakosságát, valamint a kereskedők lerakatait.⁴⁶ A fegyelem szinte teljesen megszűnt, aminek egyik legfőbb oka az volt, hogy a két vezető nem gondoskodott a megfelelő rendről. Különösen Tóth Mihály volt az, aki nemcsak nem fegyelmezte katonáit, hanem még ő is rossz példát mutatott, miután korábbi városbeli ellenfelei ellen használta fel frissen szerzett hatalmát.⁴⁷ Az Aldanával ide érkezett királyi és végvári katonaság már jobb állapotban volt, itt a tisztek meg tudták akadályozni a csapatok lezüllesztését, amit az is bizonyít, hogy a csatában ezek közül szinte mindenki részt vett, míg a hajdúknak alig negyede.⁴⁸ A többi vagy a városban volt az ütközet idején, vagy a várostól délre portyázott. Ez alatt az idő alatt, ha beszámolóinak hihetünk, Aldana megpróbált a császári katonasággal és a jobban / valamennyire is hadra fogható hajdúkkal szabályos ostromzárat vonni a vár köré, miután annak megrohamozása kudarccal végződött.⁴⁹ Nehéztüzérség híján viszont maradt a kiéheztetés és a kivárás, miközben egy esetleges török felmentés az egész vállalkozást kockáztatta.

A fosztogatás és az „állóháború” alatt a török sikeresen üzent – a városból kijutott hírnökkel és postagalambbal – Ali budai pasának, aki a környező szandzsákbégek seregeivel együtt elindult Szeged felmentésére.⁵⁰ A magyar felderítők egyáltalán nem szereztek erről

⁴⁴ Erről az összehasonlításról bővebben: Marton 2012

⁴⁵ MNL W – 659: Aldana Castaldónak, 1552. február 24.

⁴⁶ Istvánffy I/2 2003:176.

⁴⁷ Istvánffy I/2 2003:176.

⁴⁸ Aldana 1986 192.

⁴⁹ Aldana 1986 192, illetve Szakály 1995: 181.

⁵⁰ Istvánffy I/2 2003:176, Czímer 1891: 388, Szántó 1985: 87.

tudomást, így már csak akkor vették észre Ali közeledtét, amikor már közel járt Szegedhez. A keresztény seregben uralkodó állapotok – több katonát is a kocsmából kellett kirángatni, de sokan így sem álltak csatarendbe – ellenére Aldana a mai Kiskundorozsma környékén csatát vállalt az övékével megegyező számú, de a beszámolók alapján jobban felfegyverzett sereggel, amelyet a kezdeti sikerek után elveszített.⁵¹ A csatában 3500 katona vett részt a császáriak oldalán, amelynek a fele a végvári lovasság volt – vagyis a hajdúk alig negyede vett részt a csatában. Magának a csatának a részletes ismertetését itt most elhagyom, elsősorban azért, mert Aldana kései emlékiratait leszámítva csak másodlagos forrásaink vannak. Amit a csata menetéről tudunk, az annyi, hogy a végvári lovasságból és hajdúkból álló – Aldana a végvári gyalogságot a városban, a vár körüli ostromzárbán hagyta⁵² – császári sereg a csata elején több rohamot is indított a török lovasság és a tábor ellen, és bár ezekkel jelentékeny veszteségeket okozott, a török nem menekült el a csatából. Ellenben a magyar gyalogság fegyelme megbomlott, és fosztogatni kezdte az elesett törököket, illetve a törökök szétszaladt lovait próbálták befogni. A hadrendet később sem sikerült helyreállítani, így a török ellentámadás a hajdúkat elsöpörte, míg a végvári katonaság rendezetten visszavonult Tápé irányába, ahol átkelt a Tiszán és Szolnok felé elvonult a város alól. A városban maradt vagy portyán lévő hajdúkat a törökök szinte mind megölték. A királyi és végvári csapatok veszteségei alacsonyak voltak, a legtöbb beszámoló szerint alig 50 fő esett el közülük, a hajdúk azonban szinte mind elvesztek.

Maga Aldana a Szegednél történtek kapcsán úgy nyilatkozik a csatáról általában, hogy amikor az elkezdődik, akkor a vezetőnek már nincs sok beleszólása az eseményekbe.⁵³ Ezzel az állítással valószínűleg már kortársai is vitatkoztak. Nehéz eldöntenünk, hogy ez a csatát elvesztő parancsnok vagy a mezei ütközetek vezetésében mindezidáig járatlan tiszt mentegetőzése-e. Az ütközet kapcsán mindenesetre rendre erélytelenségét szokták hangsúlyozni, amelyet Castaldo azon levelei is alátámasztanak, melyek szerint saját katonáiban is megütközést keltett Aldana „futása.”⁵⁴ Ez a megütközés inkább abból fakad, hogy a látszólag még el sem vesztett csatából – hiszen veszteségeik a császáriaknak alig voltak – megkezdte a visszavonulást, jöllehet a spanyol katonákat arra képezték ki, hogy a lehető legveszélyesebb helyen és helyzetben is dacoljanak az ellenséggel. Ez a visszavonulás ezért a spanyol résztvevők számára érthetetlen volt.⁵⁵ Ráadásul nagy részüket Aldana nem is

⁵¹ Istvánffy I/2 2003: 178 Czimer 1891: 391-392 Szántó 1985: 89-91

⁵² A csatában részt vett csapatok: Szakály 1995: 183.

⁵³ U.O.

⁵⁴ MNL W – 659: Castaldo Ferdinándnak 1552. március 13-án.

⁵⁵ Leon 2009: 104.

vitte a csatába, hanem a vár körül hagyta őket, így számukra – akik ténylegesen nem látták a harcot⁵⁶ – a visszavonulás érthetetlen volt. Aldana emlékirataiban is beismerte, hogy a csata kritikus pillanatában nem tudta a megbomlott hadrendet újra felállítani.

Ez rámutat arra, hogy Aldanának, bár felkészült katona volt, nem volt tapasztalata néhány száz, vagy ezer főnél nagyobb egység parancsnokaként. Korábbi pályája alatt sosem vezetett csatába kompániánál nagyobb egységet, és később is csak ezernégyszáz ember tartozott parancsnoksága alá. Ráadásul azokban az esetekben a kor legjobban fegyelmezett alakulatait, a spanyol terciókat vezette, nem pedig irreguláris csapatokat. A hajdúk és általában a magyar katonák között Aldanának nem volt tekintélye,⁵⁷ fegyelmezésük a későbbiekben is megoldhatatlan feladat elé állította őt. Ez pedig súlyos következményekkel járt későbbi magyarországi tevékenységére.

Aldana és Losonczy konfliktusa 1552-ben

Temesvár 1552-es elestéről meglehetősen sokat írt a történeti irodalom, és nincs olyan, aki ne vetné fel, hogy ebben valamilyen szinten szerepet játszott Aldana és Losonczy konfliktusa, és ebből kiindulva a spanyol árulását a vereség egyik okát jelölték meg.⁵⁸ A magyar katonákat eláruló, cserben hagyó zsoldosok képe is igen markánsan megjelenik az ostromról szóló leírásokban. A szakirodalomban régóta élő toposz, hogy Aldana és Losonczy rivalizálása vezetett odáig, hogy Aldana előbb beszüntette Temesvár javítását, majd később nem mentette fel a várat. A Losonczy István ellen tett panaszait rendre az iránta érzett féltékenység számlájára írták. Azonban én máshogy gondolom; meglátásom szerint az, amit két ember féltékenység okozta konfliktusának ismerünk, egy szakmai konfliktus volt, amely ugyan okozott károkat Temesvár védelemének, de korántsem emiatt esett el a vár vagy nem kapott felmentő sereget. Aldana és Losonczy egymást kölcsönösen feljelentő és vádló leveleire is van magyarázat a személyes ellenszenv túl.

Kölcsönös feljelentések és háttérük

A következőkben vizsgáljuk meg a két tiszt konfliktusának legismertebb jelét, egymás bepanaszolását és feljelentését. Ezen a ponton kell ismét jelezni a két tiszt felfogása közötti különbséget, és az ebből származó nézeteltéréseket. Losonczy úgy tervezte, hogy

⁵⁶ MNL W – 659: Castaldo Ferdinándnak 1552. március 13-án.

⁵⁷ Szakály 1986: 40, Korpás 1999: 10-11.

⁵⁸ Czímer 1893, Szántó 1985: 113.

megelőző csapásként még a Tiszán való átkelés alatt rátámad a törökre. Ehhez meg is tette az előkészületeket, és Aldanát is felszólította, csatlakozzon. Azt is szeretne volna, hogy a „felperzselt föld” taktikájának megfelelően pusztítsák el a környéket, hogy a töröknek ne legyen honnan élelmiszert szereznie.⁵⁹ Aldana mindkét lépést ellenezte, mert attól félt, hogy így a lakosság vagy behódol a töröknek, vagy elmenekül, és nem lesz kivel javíttatni a várakat. Korábbi leveleiben is kéri Castaldót: tiltsa meg Losonczynak a hasonló akciókat.⁶⁰ Mindkettejük érvelése logikus és elfogadható, igazságot tenni köztük szinte lehetetlen. Ugyanakkor ez az epizód rávilágít a két embernek a háborús felfogásából adódó különbségeire: Losonczy a portyák, rajtaütések és a felperzselt föld taktikáját részesítette előnyben, míg Aldana számára a várak megerősítése a prioritás, amelyhez a lakosságra szükség van. Aldana szemében Losonczy elképzelése esztelen rablás és dúlás,⁶¹ míg Losonczy szemében Aldana egy gyáva ember, aki nem mer megmérkőzni a törökkel. Azaz kettejük konfliktusa nemcsak a temesi ispánságért folyó küzdelem volt, hanem két katonai-harcászati felfogás ellentéte is, és a szűkös forrásokért folyó küzdelem is. Ezen a ponton egyébként figyelembe vehetjük azokat a Castaldótól és Aldanától származó minősítéseket, melyek szerint Losonczy elsősorban a mezei hadviseléshez ért.⁶² Ezt inkább úgy mondanánk, hogy Losonczy maga nem ért különösebben az erődítésekhez, és nem rendelkezik azokkal az ismeretekkel, amelyekkel Aldana. Ugyanakkor sokkal jobban tud irányítani még egy vegyes összetételű csapatot is, mint a spanyol tiszt. Konfliktusukat tovább élezte, hogy míg Aldana a gyalogságot hangsúlyosabban kezelő spanyol, addig Losonczy a lovasságot fontosabbnak tartó magyar harcászati tradíciót képviselte. A kettő közötti különbséget a kettejük nemesség-felfogása és az önképük is befolyásolta. Kettejük konfliktusa, egymás feljelentése, vádolása is inkább ebből fakad; mindegyik a maga szempontjait tartotta helyesnek. Egy sajnálatos rossz együttállás, hogy két, egymást jól kiegészítő ember nem tudott megfelelően, összhangban együtt dolgozni, és ez hosszú távon mindkettejük számára tragikus következményekkel járt.

Ha a közöttük fennálló személyes viszonyt vizsgáljuk, akkor Losonczy személyiségét is meg kell ismernünk, hogy Aldanával való kapcsolatát könnyebben megérthessük. Az utókor a hős, önfeláldozó, hazájáért a legnagyobb áldozatra is kész katonát látta benne. A kortársak, de még a XIX-XX század történeti művei is csak azokat a vonásait emelték ki Losonczy István személyiségének, amelyek ebbe a képbe beleillettek. Ismert

⁵⁹ MNL–W661 Losonczy Ferdinándnak 1552. május 31. Itt ír Aldana ellenkezéséről is. Valamint MNL–W661 Losonczy Miksának június 2-án és június 3-án írt levelei.

⁶⁰ MNL–W660 Aldana Miksának 1552. április 22-én.

⁶¹ MNL–W660: Aldana Castaldónak 1552. április 26-án.

⁶² MNL–W659, Castaldo Ferdinándnak 1552. január 20, illetve Aldana Ferdinándnak 1551. október 18. Ez utóbbi in: Fons 1999:123-124.

toposz lett az „elárultatása” a várban lévő idegen katonák, valamint Castaldo és Aldana által. Kétségtelen és nekem sem szándékom vitatni, hogy Losonczy bátor ember volt, aki gesztusaival jól mutatta, hogy feltett, eltökélt szándéka a vár megvédése. Komoly akaratereje volt és rendíthetetlennek tartották, ezen kívül jelentős katonai tapasztalatokkal rendelkezett, ahogy azt már fentebb is kifejtettem. Ugyanakkor az ostromot megelőző időszakban többször is olyan levelek érkeztek Temesvár környékéről, amelyek egyáltalán nem festenek jó képet a parancsnokról.

Castaldo 1552 januárjában a királynak írt levele szerint Losonczy jó katona ütközetben, de várparancsnokként nem a legmegfelelőbb, mert senkit sem tűr meg mint társat, ezen kívül nemcsak az ellenséggel, hanem saját beosztottjaival is kegyetlenül bánik. Más levelekből is kitűnik, hogy Losonczy összeférhetetlen beosztottaival.⁶³ Nehezen tud együttműködni, vele egyenrangút nem tűr meg a váron belül, előszeretettel érzékelteti felsőbbbségét. A katonai fegyellemmel is problémái vannak; feljebbvalói tiltása ellenére megtámadta a Lippáról elvonuló Ulema béget,⁶⁴ amivel valószínűleg saját vesztét is előidézte – a török ezt bosszulja meg, amikor rátámadt a Temesvárt végül feladó Losonczyra. Ezen kívül „nem jó szomszéd”, aki a környező földesurakat, lakosokat is zaklatja.⁶⁵ Többször panaszkodik a lakosság Losonczy magatartására, arra, hogy gyakran önkényesen rekvirál, és úgy fosztogat, mint a török. Nem egyszer volt rá példa, hogy más végvárok ellátmányát – például Váradét vagy Karánsebesét – felprédálta és elvitte.⁶⁶ Az előbbi lépések, a falvak elpusztítása – a lakosság elmenekülése után – még talán lehet eszköze a török elleni védekezésnek, a szomszédos várak megrablása viszont nem. Ráadásul az, hogy a várak parancsnokai a másik vár kárára rablással szerezték be készleteiket, a térség valamennyi erősségében növelte az ellátmányzavart, amely a környező váraknál csak súlyosbodott a későbbiekben. A várak közelsége ugyan valamennyire mentségül szolgálhat; a szűkös források az egyik várnak is csak éppen hogy elegek lettek volna, a lepusztult, a lakosság elvándorlásától sújtott környék két nagy várépítést, azok élelemmel való ellátását nem bírta volna fedezni, sőt talán még egyét is alig.

Sajátságos, hogy mivel Castaldo és Aldana írt erről az uralkodóknak, a magyar történeti szakirodalom az ő árulkodásukat, irigységüket tartotta a levelek motivációjának,

⁶³ MNL–W657: Ferdinánd Castaldónak 1551. október 9.

⁶⁴ MNL–W658: Ferdinánd levele Castaldónak 1551. december 9-én. Az esetleges emiatti bosszú megjelenik Tinódinál, *Az vég Temesvárbán Losonczy Istvánnak haláláról*, 405. versszakban.

⁶⁵ MNL–W659: Castaldo levele Ferdinándnak, 1552. január 20.

⁶⁶ MNL–W659: Karánsebes bírójának, Bika Andrásnak levele 1552. január 20. és MNL–W660: Castaldo Ferdinándnak 1552. március 13.

vagy rendre átsiklott fölöttük.⁶⁷ Az pedig, hogy a két, egymást nem kedvelő tiszt is hasonlóan írta le Losonczyt, megerősíti az állítást. Még 1551-ben panasztartak, hogy nem tudtak megfelelő alkapitányt találni mellé, mert mindegyik jelölttel volt valamilyen konfliktusa, azokat mind elutasította.⁶⁸ Losonczy előélete során is meglehetősen összeférhetetlennek bizonyult, pereskedései, birtokvitái már korábról is ismertek. Nógrádi birtokai szomszédjaival, például a Balassákkal, Mekcseyekkel még 1551-52 folyamán is voltak vitás ügyei, gyakran elsősorban kicsinek vagy jelentéktelennek tűnő dolgok miatt, mint egy malom hovatarozása.⁶⁹ Nyilvánvalóan nem nézte jó szemmel, hogy Aldana az ő pozíciójára pályázik. De miért is akarta Aldana annyira a temesvári vár parancsnokságát és a temesi ispáni címet?

Ambíciók – a főúr és a karrierista

Az egyik a korábbi történészek⁷⁰ által is megállapított magyarázat: Aldana jelentősége egyre inkább csökkent a hierarchiában, ahogy csapatait fokozatosan szétszórták a hadszíntéren, végül már csak néhány kompánia, talán ötszáz ember felett parancsnokolt. Másrészt Castaldóval való rossz viszonya miatt is igyekezhetett inkább önállósulni, és egy olyan posztot szerezni, amely lehetővé teszi, hogy kikerüljön riválisa parancsnoksága alól.⁷¹ Azonban én megemlítenék egy másik lehetőséget is: úgy gondolom, Aldana máshol és más főparancsnok esetén is erre törekedett volna. Itt vissza kell utalni arra, amit a dolgozat elején már egyszer felvázoltam, nevezetesen Aldana életcéljára. Ha valóban arra törekedett, hogy minél gyorsabban befussa a lehető legjobb katonai pályát, amire joggal gondolok, egy vár feletti parancsnokság lett volna a következő lépés. A korábban idézett spanyol történész szerint a tábornokok többsége – hacsak nem léptek még előrébb a mezei hadak ranglétráján - egyfajta nyugdíjazásként egy vár élére kerültek, amely ráadásul legtöbbször jól ellátott, viszonylag veszélyeztetett erősség volt.⁷² Vagyis Aldana már karrierjének következő ugrását tervezhette egy jelentős, stratégiai fontosságú – és emiatt a legfőbb parancsnokság által megfelelően biztosítandó és felszerelendő - vár parancsnokaként. A lippai parancsnokság

⁶⁷ Szántó meg sem említi, Czimer félremagyarázza, pl: Czimer 1893: 223.

⁶⁸ MNL – W657: Ferdinánd Castaldónak 1551. október 2, illetve Ferdinánd Castaldónak 1551. november 5-én. Ekkor arról ír, hogy Losonczy kifogással élt helyettese személyével, illetve azzal kapcsolatban, hogy az alkapitány ugyanazokat a jogokat bírja, mint ő.

⁶⁹ HHStA Archiv Erdődy Urkunden D 1465 (Lad.96. Fasc.29. Nr.16), D 1480, D 1482 (Lad.96. Fasc.21. Nr.17). Losonczy Istvánnak a szomszédos birtokosokkal folytatott, gyakran erőszakra torkolló vitáinak részletes feldolgozása egy készülő, hosszabb dolgozat témája lesz.

⁷⁰ Szakály 1986: 17-18, Korpás 1999: 5.

⁷¹ Szakály 1986: 22. és 42.

⁷² Leon 2009: 21.

ennél kisebb tisztség volt, ezért is volt kapható a szegedi vállalkozásra, ezért is próbálhatott egészen tavaszig Temesvár kapitányi címéért versenyben maradni. Ez végül is Losonczyval való viszonyát mérgeztette el, ami utóbbi megmutat még egy különbséget: itt az arisztokrata és az alacsonyabb nemesi réteg felfele törekvő tagjának karrierje ütközik össze.

Aldana számára Temesvár sok szempontból is ideális lett volna. Egyfelől számíthatott arra a vár fontossága okán, hogy egzisztenciálisan biztosítva lesz, rendes fizetést kap, és embereit is megfelelően ellátják. A vár karbantartásához és felszereléséhez szükséges forrásokat is biztosítottak vélhette. Ezen kívül Temesvár egy a frontvonalban lévő, de meglehetősen erős vár; a további előmenetelre lehetőséget nyújt, hogy a frontvonalban áll helyt.

Temesi ispánnak Aldanát a hatályos törvények⁷³ miatt nem nevezhették ki, de ennek ellenére Losonczy megkérdezte a királytól egy levelében, hogy igaz-e a hír, hogy mégis Aldana lesz az ispán és a várúr, mert ő addig Temesvárból „ki nem megy”, amíg fennáll a veszélye, hogy távollétét kihasználva oda Aldana kerülhet.⁷⁴ Amikor Miksa főherceg megfeddte Aldanát a viselkedése miatt – hogy Losonczyval is így tett-e, nem tudni, Aldana emlékirata szerint igen – úgy tűnt, egy ideig együttműködésük még fenntartható, bár a történeti irodalom „Aldana elfojtott haragjáról és bosszúvágyáról” értekezik, és ennek tudja be a vár felmentésének hiányát.⁷⁵ Maga Losonczy is Aldanát hibáztatta egy a várból kijuttatott levelében a város felmentésének elmaradásával.⁷⁶ Aldana a feljegyzéseiben ekkor már nem ír olyan ellenséges viszonyról, ezeket csak más források, valamint korábbi, Miksa főhercegnek írt levelei bizonyítják.

Az „elszabotált” felkészülés és az elmaradt felmentés a fentiek tükrében

A fenti gondolatsor után érdemesnek tartom megvizsgálni azt, hogy mennyire helytálló az a két a konfliktushoz kapcsolt esemény, hogy Aldana egyfelől elszabotálta Temesvár kijavítását, valamint hogy 1552-ben nem mentette fel az ostromlott várat.

Ehhez kezdetnek tekintsük át a temesvári erőd helyzetét a török felvonulásakor. Nyilvánvaló, hogy a vár nem a legjobb állapotban volt, ezt Castaldo is beismerte. Az előző ostrom okozta károkat nem sikerült teljesen kijavítani, ugyanakkor nem volt védhetetlen, ahogy azt az 1551. évi egy hónapig tartó ostrom sikertelen volta is mutatja. A várral azonban

⁷³ Szakály 1986: 47.

⁷⁴ MNL–W 659 Losonczy Castaldonak 1552. január 16-án

⁷⁵ Czímer 1893: 229.

⁷⁶ MNL – W 661 Losonczy levele Miksához 1552. július 19.

más problémák is voltak. Az egyik az őrség állapota: akadozott –sőt lényegében hónapok óta nem volt – a fizetés, a morál pedig – nem függetlenül az előzőtől – alacsony volt. Egy Castaldótól írott levél szerint Temesváron még a magyar katonák is távozással fenyegetőznek, ha ki nem fizetik őket.⁷⁷ A város komoly ellátási problémával küzdött, megfelelő mennyiségű élelem sem volt benne, ezért a katonák a vidéket rabolták.⁷⁸ Ez utóbbi cselekedet a lakosság meneküléséhez vezetett, és komoly veszélyt – a várak karbantartásához szükséges munkaerő eltűnését – hordozott magában, amivel Castaldo és Aldana is tisztában volt. Arról viszont nincsenek források, hogy mit tettek az ellátási gondok megoldásáért. A helyzet persze nem volt könnyű, a sikertelen szegedi hadművelet, valamint a nagy távolságok jelentősen szűkítették a lehetőségeket.⁷⁹ Ezen kívül Erdélyben már az előző évben sem voltak meg a feltételek a királyi sereg ellátására, és ez a nehézség 1552 folyamán csak fokozódott.

Castaldo és az udvar kevésbé volt tisztában a vár fizikai állapotával, és a károk javításához szükséges források mennyiségével. Bécsben elképzelhetetlennek tartották, hogy Temesvár még nincs kijavítva, de az erre odaküldött amúgy sem jelentős pénz már elfogyott.⁸⁰ Itt ugyanis érdemes megjegyeznünk, hogy Temesvár és Lippa kijavítására legfeljebb hétezer-ötszáz forint állt összesen rendelkezésre.⁸¹ Pedig a javításokra égető szükség lett volna; az elmúlt év eseményei ugyanis mindkét várat komolyan károsították. Temesvár 1551 őszén török ostromot állt ki, és bár az ostromló sereg nem volt egyenrangú sem méretben, sem harcértékben Ahmed pasa 1552-es seregével, a tüzérségük a várfalakat jelentősen megrongálta.⁸² Ehhez hozzájárult, hogy a fizetetlen őrség és az elmenekülő lakosság nem volt komolyabb munkára fogható. 1551-ben Lippát a török harc nélkül elfoglalta, majd később pont Aldana irányításával foglalták vissza a királyi csapatok. Ennek során a várat – mintegy igazolva Aldana hozzáértését az ostromtechnikához – szintén súlyos károk érték, lényegében védhetetlen volt.⁸³

Ráadásul ekkor tetőzött a két tiszt ellenségeskedése a temesvári kapitányi poszt miatt. Losonczy ekkorra nem kedvelte Aldanát, és ezen érzelmeit Aldana is viszonzta, noha Castaldo és Miksa rendre arra utasította őket, hogy próbáljanak meg együttműködni

⁷⁷ MNL – W661: Castaldo Ferdinándnak 1552. március 13-án, illetve MNL – W661 Losonczy Miksának 1552. június 11-én

⁷⁸ Szántó 1985: 95.

⁷⁹ A távolságok esetén elég arra gondolni, hogy a csapatoknak a Felvidéken és a későbbi Partiumon keresztül kellett felvonulnia a hadszíntérre, ahogy bármilyen nagyobb ellátmány is csak így érkezhett. A hosszú út során nem egy csapat szétesett a fizetatlenség, hiányos ellátmány vagy betegségek miatt.

⁸⁰ MNL–W662 Miksa főherceg Losoncynak 1552. május 22.

⁸¹ Szakály 1986: 20.

⁸² Az 1551-es hadi események: Szántó 1971 illetve Szántó 1985:53-74.

⁸³ Aldana 1986: 181-182, valamint Szántó 1985:69.

kialakítani, a személyes ügyeiket pedig később rendezték.⁸⁴ Nemcsak Aldana, hanem Losonczy is rendszeresen bepanaszolja vezértársát a királynál.⁸⁵ A konfliktus hátterében azonban, ahogy feljebb is láthattuk, nem csak és nem is elsősorban személyes okok álltak. A konfliktus kiélekedésében legalább annyira szerepe volt a két tisztnak konkrétan a hadviselésről vallott nézeteiben megnyilvánuló különbség és általában véve mentalitásuk. Ezek miatt már 1551-ben is feszült volt köztük a helyzet, és konfliktusuk éppen 1552 tavaszán csúcsosodott ki.

Ezen a ponton kell foglalkoznunk a város felügyeletének nem elhanyagolható fontosságú kérdésével. A vizsgálat alapja azoknak a leveleknek a dátuma, illetve keltezési helye, amelyeket Aldana írt Castaldónak. Erre a vizsgálatra azért van szükség, mert a szakirodalomban tartja magát az az elmélet, hogy Aldana előbb szándékosan lassan építette Temesvárt, majd április 14-én a munkát végleg beszüntette. Csakhogy a levelek alapján nyilvánvaló: Aldana még egy hetet sem töltött Temesváron 1552-ben. 1551 telén lippai parancsnok lett, majd elindult a szegedi vállalkozásra. Ezt követően Szolnok felé menekült, majd onnan Nagylakon keresztül tért vissza a Temes-vidékre és valamikor áprilisban érkezett vissza Temesvárra.⁸⁶ Ezt követően április 14-ig itt felügyelte az erődítést, majd innen Castaldo parancsára Gyulára ment, hogy a várat Ferdinánd pártjára megszerezze, miután annak korábbi ura, Patócsy Ferenc meghalt. (Ehhez az időponthoz szokták jellemzően kötni, hogy beszüntette az építkezést Temesváron.⁸⁷) Mivel ekkor eltávozott Temesvárról, lehetetlen volt, hogy a további munkákat felügyelje, ráadásul a munkák beszüntetése nem önkényes volt, hanem parancsra történt. Castaldo ugyanis egész pontosan megparancsolta Aldanának és Varkocs Tamás váradi kapitánynak, hogy a gyulai várat szállják meg és onnan „ki ne menjenek”.⁸⁸ Lippa élére kinevezte Aldana beosztottját, Gaspar Castelluviót, Temesvár élére viszont senkit sem küldött, hogy Losonczy távollétében a parancsnoki teendőket ellássa.⁸⁹ Május 18-án Aldana még Gyulán tartózkodik, június 1-én még innen ír levelet,⁹⁰ és Losonczy június 11-én is azt írja, hogy „Campo” vezetésével jelentős őrség van Gyulán.⁹¹ Aldana tartózkodási helyére a következő információ Castaldo azon levele, melyben elmarasztalja

⁸⁴ MNL–W661: Miksa Aldanának 1552. május 24.

⁸⁵ MNL–W 661: Losonczy levelei Ferdinándnak és Miksának, május 13-án és június 11-én.

⁸⁶ Levelek címzése, keltezése alapján. Egy 1552. február 13-i levél szerint már bizonyosan nincs a várban. Legkorábban egy 1552. április 2-án, Ferdinándtól Castaldónak írt levél szerint tartózkodik ott. (MNL–W660)

⁸⁷ Czímer 1893:217.

⁸⁸ MNL–W660: Castaldo Ferdinándnak 1552. április 14. Később Miksa szemrehányást tesz a temesvári vár építésének hirtelen beszüntetése miatt Castaldónak. MNL – W661 Miksa Castaldónak 1552 május 22-án.

⁸⁹ Előző levél. Castelluvio később Temesvárból elesik, tehát az ostrom előtt Lippáról eltávozott, valószínűleg Aldana megérkezésekor.

⁹⁰ Aldana 1986: 273.

⁹¹ MNL–W661: Losonczy Miksának 1552. június 11-én.

Aldanát a pénzek helytelen felhasználása és Lippa elhanyagolt védelmi munkálatai miatt.⁹² Ez a levél június 29-én kelt, tehát valamikor június 11-e után, talán pár nappal 29-e előtt ment Aldana Lippára, és jelentette a vár állapotát Castaldónak. Azaz megállapítható, hogy a temesvári vár újjáépítését körülbelül két hétig tudta felügyelni, és Lippa kijavítására sem lehetett komoly hatása, hiszen egyszerűen nem volt erre ideje.⁹³

Egy másik probléma, hogy Losonczy sem tartózkodott ebben az időszakban Temesváron, ő éppen az országgyűlésen volt annak ellenére, hogy a király kifejezetten arra kérte, ne menjen, inkább maradjon a várban.⁹⁴ Vagyis hosszú ideig a várnak egyáltalán nem volt megfelelő parancsnoka. Aldana elmondása szerint jelezte Losonczynak, hogy térjen vissza vagy engedje oda őt, mert különben az őrség nem fogja a várat javítani.⁹⁵ A javítások a felügyeletlen, fizetetlen őrséggel rendelkező várban nem folytak kellő hatékonysággal, ha egyáltalán folyt bármilyen munka. Losonczy június 3-án még Pankotán volt, ahonnan talán tájékozódhatott a munkálatok felől, de állandó felügyeletet nem tudott biztosítani.⁹⁶ Azaz itt nem arról van szó, hogy a munkákat Aldana, miután kinevezését nem kapta meg, elszabotálta volna, hogy Losonczyt „elveszejtse,” hanem arról, hogy egyfelől áthelyezték egy másik erődbe, másrészt hogy az erősítési munkák finanszírozása gyenge volt. A királyi hadvezetés súlyos hibája volt, hogy a fontos erősséget megfelelő parancsnok nélkül hagyta a munkálatok idejére.

Ezzel el is érkeztünk az utolsó momentumhoz, az elmaradt felmentés kérdéséhez, és látni fogjuk: nem igaz az a szakirodalomban megjelenő vád, hogy a két tiszt konfliktusa és Aldana Losonczy iránti ellenséges érzületei az 1552. évi temesvári ostrom során a felmentés elmaradásához vezettek. Ezt arra szokták alapozni, hogy mintegy háromezer ember állt rendelkezésére,⁹⁷ és ezzel meg kellett volna kísérelni a felmentést. Csakhogy Aldana ekkor sem volt a helyzet magaslatán. Még június 11-én jelentette Losonczy, hogy Aldana alatt „nagy rendetlenség” van Gyulán⁹⁸ – vagyis az ismételten vegyes összetételű, de döntően magyar őrség fegyelmezése ismét nem sikerült neki. Ezt követően később Lippára ment,

⁹² MNL – W661: Castaldo Ferdinándnak, 1552. június 29.

⁹³ MNL – W661-es tekercsen egy rossz minőségű levél tanúsága szerint Aldana június 15-én érkezett Lippára – első alkalommal azóta, hogy elindult Szegedre.

⁹⁴ MNL – W660: Ferdinánd levele Losonczyhoz 1552. február 13-án. Castaldo korábban jelentette, hogy Losonczy 1552. január közepén elhagyni készült a várat, hogy hazalátogasson. MNL – W659, Castaldo Ferdinándnak 1552. január 20-án.

⁹⁵ Aldana 1986: 208. Ezt egyébként Miksa is jelezte, lásd MNL – W661, Miksa levele Losonczynak 1552. május 22.

⁹⁶ MNL – W661: Losonczy levelei, 1552. június 3-án még Pankotáról, és csak június 11-től Temesvárról. Aldana ugyanezt írja. Lásd: Aldana 1986: 207.

⁹⁷ Czímer 1893: 366. Szántó 1985:133.

⁹⁸ MNL – W662 Losonczy levele Ferdinándnak, sine dato (feltehetően május végén).

meglehetősen rossz egészségi állapotban.⁹⁹ Még egy áprilisi balesete miatt elfertőződött sebe¹⁰⁰ megfelelő kezelés nélkül még a mai körülmények között is halálos kimenetelű lehetett volna, így amúgy sem erős vezetői kompetenciái tovább romlottak. Ehhez még azt is hozzá kell tenni, hogy Temesvár felmentésre ugyan háromezer embere volt, – amennyiben teljes létszámúnak vesszük a rendelkezésre álló csapatokat – ezek azonban a korábbi harcok, a zsoldhiány okozta szökések és a betegségek miatt nem rendelkeztek komoly harcértékkel. Ezen kívül – amint azt a szegedi ütközet kapcsán már láttuk – Aldana sem rendelkezett megfelelő kompetenciákkal, hogy a döntően magyar és rác katonákat csatába vezesse. Annak, hogy nem kísérelte meg Temesvár felmentését, a szűkös anyagiak és a vegyes csapatokkal vezetésére való képtelensége volt inkább az oka, mintsem a Losonczyval való viszonya vagy személyes gyávasága.

Befejezés, összegzés

A 16. századi magyar hadszíntereken a magyar és a külföldi katonák összetett és ellentmondásos, korábban szélsőségesen megítélt viszonyának teljes feltárása túlnyúlnak ezen elemzés keretein. A jelen dolgozat ebből a problémahalmazból az egyik legismertebb konfliktust kívánta új megvilágításba helyezni. Losonczy István és Bernardo de Aldana sajátos, a történetírásban az utóbbi hibáival és jellemvonásaival magyarázott viszonyát próbáltam bemutatni szakirodalom és források alapján, és ezáltal reflektálni arra, mennyi minden választotta el egy spanyol és egy magyar tisztet.

A választvonalak társadalmi helyzetükből és a háborút illető elképzeléseik különbségeiből következtek. Aldana, miként a spanyol tisztek többsége, a nemesség alsóbb rétegéből származott, akik katonai előmenetelében már nemcsak az egyéni bátorság játszott szerepet, hanem a felkészültség is. Ezzel szemben a magyar katonai vezetők ebben az időszakban még beleszülettek a feladatba: az olyan nagy földesurak, főnemesek, mint Losonczy István, magától értetődőnek tartották, hogy váraik védelmét maguk lássák el, vagy a csatákban bandériumaikat maguk vezessék. A főnemes hadúr is – a köznemesség, bár tölthet be fontos, akár várkapitányi tisztséget is, de csak akkor, ha a várat birtokló nagyúr szervitorai közé tartozik. Közülük senki sem értett úgy a hadtudományokhoz, mint az ideérkező spanyol és olasz tisztek. Ők viszont nem voltak részesei a szervitori hálónak, így a magyar

⁹⁹ Aldana 1986: 222, 273.

¹⁰⁰ Aldana 1986: 204.

főnemesség idegen törtetőket látott bennük, a király törekvését arra, hogy lecserélje Magyarországot elitjét.

A másik különbség a hadászati-harcászati elképzelésekben keresendő. A spanyol – de általában egy nyugat-európai – hadsereg ekkor már dominánsan gyalogságból áll, a lovasság szerepe lényegesen kisebb. Fontos a katonák fegyelme és az összehangoltság az egyes csapattestek között. A magyar harcászat azonban ekkor egyre jobban eltolódik a könnyűlovas-portyázó irányba, hogy a törökök hasonló harcmódorával felvegye a versenyt. A két tiszt konfliktusát, egymás feljelentését és gyávasággal vagy erőszakossággal való bevádolását a két módszerből adódó különbségek okozták. Losonczy stratégiáját Aldana azért ellenezte, mert az ő szemében a várak felújítása a legfontosabb – és ahhoz szükség van a környék minden erőforrására, annak elpusztításában a saját védelmi felkészülések szabotálását látta. Losonczy szemében ugyanakkor a kockázatok kerülése, a behúzóda a várakba gyávaság volt. Losonczy Aldanát gyáva latornak tartotta, míg Aldana (és Castaldo) Losonczyban a törökhöz hasonló pusztítást végző erőszakos személyt. Aldana másik panasza, az a vád, hogy Losonczy „kötelezettség-szegést” követett el, az országgyűlésre való távozása miatt történt. Ez egy magyar nemesben valószínűleg nem keltett volna nagy megütközést, de a szigorú rendszabályokhoz szokott spanyol számára az, ha valaki engedély nélkül elhagyja a rábízott várat, súlyos bűnnek számított. Hogy miért a királyhoz fordult? Feltehetően azért, mert mint temesi ispánnak, Losonczynak nem Castaldo volt a közvetlen felettese. Ez egyébként sajátságos probléma a korban. Nehéz eldönteni az alá-fölérendeltségi viszonyokat, amely megnehezítette a parancsnokok és beosztottjaik közötti világos viszonyok kialakulását.

Jelen dolgozat kísérlet volt arra, hogy egy klasszikus és jól ismert konfliktust mélyebb analízisnek vessünk alá, és a két résztvevő motivációit jobban megértsük. A konfliktust a szocializáció, a szakmai elképzelések és a karrier szempontjából közelítettem meg, hogy feltárjam, mennyi minden választott el két olyan embert egymástól, akik kénytelenek voltak egymás mellett élni és dolgozni, hol egymást kiegészítve, hol gátolva. Konfliktusukat csak betetőzte mindkettejük összeférhetetlen jelleme, mert egymást, egymás elképzeléseit olyan szinten nem értették, illetve félreértették, hogy ez akkor is feljelentéseket, egymás elleni kirohanásokat és rossz viszonyt szült volna közöttük, ha természetük más. Összességében tehát elmondható, hogy a két embert olyan sok minden választotta el, hogy konfliktusuk borítékolható volt.

Végezetül fontos megjegyezni, hogy a kutatás nem maradhat, és nem is fog abbamaradni a két tiszt konfliktusának vizsgálatával. A későbbiekben erre alapozva lehetőség nyílik egy általános vizsgálatra is. A magyar és külföldi katonák közötti rossz viszonyra

ugyanis hasonló vizsgálatokkal megtalálhatjuk az okokat. A királyi hadvezetés és hadvezérek elgondolásait is jobban megérthetjük, ha személyeiket, korábbi harctéri tapasztalataikat és cselekedeteiket vizsgáljuk, és azokon keresztül próbáljuk megérteni magyarországi döntéseiket, tetteiket. A dolgozat továbbfejlesztésének további iránya lehet Losonczy István hiányos életútjának megrajzolása, amelyen keresztül – a hasonló személyekről készült művek felhasználásával – már a korabeli magyar katonai elit is vizsgálható lehet. Aldana és más külföldi tisztek beilleszkedése, illetve be nem illeszkedése ebbe az elitbe és ennek vizsgálata szintén hasznos adalékokkal szolgálhat, és módosíthatja a várháborúk időszakának szereplőiről kialakult, még mindig meglehetősen egysíkú képet.

Bibliográfia

Levéltári források

MNL: Magyar Nemzeti Levéltár, Óbudai Kutatóterem, Mikrofilmtár

ÖStA HHStA UA AA: Österreichisches Staatsarchiv, Haus- Hof- und Staatsarchiv, Ungarische Akten, Allgemeine Akten.

HHStA Archiv Erdödy Urkunden (magánygyűjteményből): Az Erdödy-család levéltárából származó anyagok.

MNL W655=ÖStA HHStA UA AA Fasc.58 = 1551. június-július.

MNL W656=ÖStA HHStA UA AA Fasc.59 = 1551. augusztus-szeptember 20.

MNL W657=ÖStA HHStA UA AA Fasc.60 = 1551. szeptember 20-november.

MNL W658=ÖStA HHStA UA AA Fasc.61 = 1551. december és április-december sine dato.

MNL W659=ÖStA HHStA UA AA Fasc.62 = 1552. január-február.

MNL W660=ÖStA HHStA UA AA Fasc.63 = 1552. március-április.

MNL W661=ÖStA HHStA UA AA Fasc.64 = 1552.május-június.

MNL W662=ÖStA HHStA UA AA Fasc.65 = 1552. január-június, sine dato.

MNL W663=ÖStA HHStA UA AA Fasc.66 = 1552. június-augusztus.

Nyomtatott források:

Aldana 1986

Ismeretlen szerző: „*Expedición*”- *Bernardo de Aldana magyarországi hadjárata 1548-1552,*

Fordította: Scholz László, Bibliotheca Hungarica, Budapest, 1986.

Forgách 1982

Forgách Ferenc: *Emlékirat Magyarország állapotáról*, Athenaeum, Budapest, 1982

Istvánffy 2003

Istvánffy Miklós: *Magyarok történetéről írt História, II. kötet*, Balassi Kiadó, Budapest, 2003.

Fons 1999

Korpás Zoltán: *Egy spanyol zsoldosvezér levelei a XVI. század közepén vívott háborúkról*, In.: Fons, 1999/1-2., 3-129.

Tinódi Lantos Sebestyén: *Szegedi veszedelem, Az vég Temesvárbán Losonczy Istvánnak haláláról*, illetve *Ördög Mátyás veszedelme*: <http://mek.oszk.hu/01100/01100/01100.htm>

Magyar Történelmi Társ 1881; *Losonczy István két magyar levele*, közli: Károlyi Árpád

Magyar Történelmi Társ 1878-81: *Fráter György levelezése és egyéb őt illető adatok a bécsi császári és királyi levéltárból*, közli: Károlyi Árpád

Verancsics Antal: 1504-1566 *Memoria rerum*, Magyar Helikon, Budapest, 1981

Szakirodalom

Bánlaky 1928:

Bánlaky József: *A magyar nemzet hadtörténelme XIII.* 1928.

<http://mek.oszk.hu/09400/09477/html/0013/998.html>

Czímer 1891

Czímer Károly: *A szegedi veszedelem*. in.: *Hadtörténeti közlemények*, 1891

Czímer 1893

Czímer Károly: *Temesvár megvétele*, in: *Hadtörténeti Közlemények*, 1893

Dankó 1969

Dankó Imre. *A hajdúság eredete*, in: *Hajdú-Bihari Múzeumok Közleménye*, 10. szám, 3-10 oldal, Debrecen, 1969

Engel 1996

Engel Pál: *Magyarország világi archontológiája 1301-1457. I-II.* MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 1996.

Erdély 1986

Erdély Története I; szerkesztette: Köpeczi Béla, az idézett részeket írta: R. Várkonyi Ágnes, Akadémiai Kiadó, 1986.

Hanlon 2008

Hanlon, Gregory: *The Twilight of a military tradition*, Routledge, 2008.

Kató 1908

Kató Sándor: *Idegen katonaság Magyarországon I. Ferdinánd uralkodása alatt 1540-1564-ig*, Nitsmann nyomda, Győr, 1908

Korpás 1999

Korpás Zoltán: *Egy spanyol zsoldosvezér levelei a XVI. század közepén vívott háborúkról*, In.: Fons, 1999/1-2., 3-129.

Korpás 2005

Korpás Zoltán: *Ami a magyarországi hadjárat után történt*. In.: Fons 2005/3. 379-398

Korpás 2008

Korpás Zoltán: *V. Károly és Magyarország*, Századvég kiadó, 2008.

Kropf 1896

Kropf Lajos: *Aldana verziója a szegedi veszedelemről*. In.: Hadtörténeti Közlemények, 1896.

Leon 2009

Leon, Fernando González de: *The road to Rocroi*, Brill, 2009

Marton 2012

Marton Gellért Ernő: *Királyi hajdúk és regisztrált kozákok hazájuk szolgálatában* in.: Acta Universalis Segediensis: Acta Historica 2012/1.

Nagy 1983

Nagy László: *Hajdúvitézek*, Zrínyi kiadó, Budapest, 1983

Parker 2004

Parker, Geoffrey: *The Army of Flandres and the Spanish Road, 1567-1659*. Cambridge University Press, 2004

Szakály 1986

Szakály Ferenc: *Egy spanyol zsoldosvezér emlékiratai a XVI. századi Magyarországról*. Bevezető tanulmány, In. *Bernardo de Aldana magyarországi hadjárata 1548-1552*, Bibliotheca Hungarica, Budapest, 1986.

Szakály 1995

Szakály Ferenc: *Mezőváros és reformáció*, Balassi kiadó, Budapest, 1995.

Szántó 1971

Szántó Imre: *A Temes-vidék és a Maros-völgy várainak török uralomra jutása 1552-ben*, Századok, 1971.

Szántó 1972

Szántó Imre: *A török 1551. évi őszi hadjárata a Temes-vidék és Maros-völgy meghódítására*. Hadtörténeti Közlemények, 1972

Szántó 1985

Szántó Imre: *Küzdelem a török terjeszkedés ellen Magyarországon*, Akadémia kiadó, Budapest, 1985

Thallóczy 1885

Thallóczy Lajos: *Csömör báró Zay Ferenc*, 1885, <http://mek.oszk.hu/05700/05723/html/>